Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi | 2025/2 | CİLT: 12 | SAYI: 2 | s. 783-809

EBÛ ALİ RÛZBÂRÎ'NİN BİYOGRAFİSİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI: İLK DÖNEM İSLAM TASAVVUFU BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

THE BIOGRAPHY AND SUFI PERSPECTIVE OF ABŪ ʿALĪ AL-RŪZBĀRĪ IN THE CON-TEXT OF EARLY ISLAMIC MYSTICISM

HALİL BOZKURT
DOKTORA ÖĞRENCİSİ, ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TASAVVUF BİLİM DALI
PH.D. STUDENT, ORDU UNİVERSITY, INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SUFISM
ORDU/TÜRKİYE

hllbzkrt52.@gmail.com

http://orcid.org/ 0009-0000-5469-3592

SAMET KELLECİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ, KAFKAS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TASAVVUF ANABİLİM DALI
ASSISTANT PROFESSOR, KAFKAS UNIVERSİTY, FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF SUFISM
KARS/TÜRKİYE

sametkelleci@hotmail.com

http://orcid.org/ 0000-0001-9929-0922

http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1744307

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
13 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Accepted
01 Temmuz / July 2025

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as: Bozkurt, Halil – Kelleci, Samet "Ebû Ali Rûzbârî'nin Biyografisi ve Tasavvuf Anlayışı: İlk Dönem İslam Tasavvufu Bağlamında Bir İnceleme [the Biography and Sufi Perspective of Abū ʿalī Al-Rūzbārī in the Con-Text of Early Islamic Mysticism]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 12/2 (Aralık/December 2025): 783-809.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Lisans / License: Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) /Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

SCREENED BY iThenticate Professional Plagiarism Prevention

EBÛ ALİ RÛZBÂRÎ'NİN BİYOGRAFİSİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI: İLK DÖNEM İSLAM TASAVVUFU BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Öz

Bu çalışma hicrî üçüncü yüzyılın son çeyreğiyle dördüncü yüzyılın ilk çeyreğinde hayat sürmüş, hem Bağdat hem de Mısır tasavvuf anlayışını kendisinde birleştirmiş bir sûfîyi, Ebû Ali Rûzbârî'yi (ö. 322/932-3) konu edinmektedir. Ülkemizde kendisi üzerine yapılan akademik çalışmaların henüz yeterli seviyeye ulaşmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda tasavvufun teşekkül döneminde daha yeni yeni kitâbî bir ilim hüviyeti kazanan tasavvufun ilk temsilcilerden olan Rûzbârî'nin tasavvuf anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma için öncelikle tasavvuf klasikleri olarak isimlendirilebilecek ilk dönem eserleri, sûfî tabakat literatürü, tarih ve beldeleri içeren eserler ile ensâb türü kitaplar kaynak olarak kullanılmıştır. Böylece ilgili eserlerde Rûzbârî'ye dair bilgiler tasnif edildikten sonra başlıklandırma yapılarak çalışmaya konu edilmiştir. Tasavvufun kendine ait kavramları, temsilcileri ve eserleriyle bir ilim haline gelmesi hicrî üçüncü yüz yılda gerçekleşmiştir. Bu dönemde İslâm coğrafyasının önemli merkezlerinde belli kavramları merkeze alan tasavvufî mektepler ortaya çıkmıştır. Zuhûr eden bu mekteplerin en önemlilerinden biri de Bağdat'te oluşan tasavvuf ekolüdür. Bağdat mektebi denildiğinde ise akla gelen ilk isimlerden biri de "şeriat, ilim ve sahv" merkezli bir anlayış benimseyen Cüneyd-i Bağdâdî'dir (ö. 297/909). Cüneyd yetiştirdiği mürîdleriyle tasavvuf anlayışını çeşitli bölgelere yaymayı başaran mümtaz sûfîlerin başında gelmektedir. Onun tasavvufî öğretileri daha sonra "Cüneydiyye Mektebi" nisbesiyle anılmıştır. Bu itibarla onun mürîdlerinin aynı zamanda Cüneydiyye Mektebinin birer temsilcisi konumunda olduğu söylenebilir. Cüneyd'in tasavvuf halkasının önemli simalarından birisi de Ebû Ali Rûzbârî'dir. Rûzbârî, Hz. Ali'ye dayanandırılan "Aleviyye" tarikatlarında, Cüneyd-i Bağdâdî'den sonraki halka olarak silsilelerde yer alan bir sûfîdir. Hemen hemen tüm tasavvuf klasiklerinde Rûzbârî'yle ilgili rivayetlere tesadüf edilmektedir. Aynı şekilde tabakât türü eserlerde de ona dair müstakil başlık açıldığı görülmektedir. Onun hem kendi hayatıyla ilgili hem de ailesiyle ilgili eserlerde doyurucu bilgiler yer almaktadır. Rûzbârî farklı tasavvuf anlayışına sahip sûfîlerin sohbetlerinde de yer almıştır. Öte yandan Rûzbârî, şer'î ilimlerde de vukûfiyet sahibi bir alimdir. Bu meyanda onun hadis hâfızı olduğu, zarif bir dile sahip şâirliği ve müctehidlik derecesinde fıkıh ilminde tebârüz ettiği rivayetler arasındadır. Rûzbârî Bağdat'ta doğmasına rağmen Mısır'da hayatını idâme ettirmiş bir sûfîdir. Dolayısıyla o hem Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvuf anlayışını hem de kendi tasavvufî tecrübelerini Mısır'da yaymıştır. Tasavvufun şeriatten hakikate doğru gidilen bir yol olduğunu hal diliyle gösteren Rûzbârî, tasavvufun neredeyse her alanında söz söylemiştir. Onun tasavvufî âdâba dair farklı tasavvuf klasiklerinde yer alan rivayetleri günümüze ulaşmayan tasavvufî âdâbı ihtiva eden bir eserinin olduğunun güçlü delillerinden biridir. Rûzbârî'nin Mısır'da tasavvufî anlamda tevhide dair söz söyleyenlerin ilklerinden olması onun tasavvuf anlayışının temeline tevhidi koyduğunu göstermesi açısından önemlidir. Sürekli nefsini kınayan bir sûfî olarak Rûzbârî'nin melâmî neşveye sahip olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla çalışmaya konu edinen Rûzbârî, Horasan ve Nişabur tasavvufunda önemli bir yere sahip olan melâmetin Mısır'daki güçlü seslerinden biri olmuştur. Rûzbârî hicrî üçüncü yüzyılda tasavvufun kendine ait kavramlarının oluşmasında da öncülük eden sûfîler arasında yer alır. Rûzbârî'ye göre tasavvuf işaretten ibaret olup bu yönüyle ehil olmayan kimseler tarafından anlaşılamayacak bir ilimdir. Bununla birlikte Rûzbârî, sûfîler arasında pek fazla yaygınlık kazanmamış bazı kavramlara dair de tanımlamalarda bulunarak tasavvufun ilimleşme sürecine katkı sunmuş bir isimdir. Öte yandan bazı ayetlere işari manalar vererek işari yorum anlayışının örneklerini ortaya koyması da tasavvuf tarihi açısından kendisi üzerine çok yönlü çalışmalar yapılmasının gerekliliğini gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Ali Rûzbârî'nin hayatı, sûfî çevresi ve tasavvuf anlayışının ele alındığı bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Bağdat, Mısır, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Ali Rûzbârî.

THE BIOGRAPHY AND SUFİ PERSPECTİVE OF ABŪ ʿALĪ AL-RŪZBĀRĪ IN THE CONTEXT OF EARLY ISLAMIC MYSTICISM

Abstract
This study focuses on the Sufi figure Abû ʿAlî al-Rûzbârî (d. 322/932–3), who lived during the last quarter of the third century and the first quarter of the fourth century AH, and who synthesized both the Baghdadi and Egyptian understandings of Sufism in his spiritual path. It has been observed that academic studies on al-Rûzbârî in our country remain insufficient. The aim of this research is to elucidate al- Rûzbârî's understanding of Sufism, particularly as one of the early representatives of the discipline during its formative period, when Sufism had only just begun to acquire the character of a written scholarly tradition. The primary sources for this study include early Sufi classics, biographical (tabaqât) works, historical and geographical literature, as well as genealogical (ansâb) texts. The information related to al- Rûzbârî found in these works has been compiled, thematically categorized, and critically analyzed in order to form the basis of this study. Sufism began to develop its own conceptual framework, representatives, and canonical texts in the third century AH. During this period, distinct Sufi schools emerged in prominent centers of the Islamic world, each emphasizing particular spiritual concepts. One of the most significant of these was the Baghdad school, which produced foundational figures such as Junayd al-Baghdâdî (d. 297/909), who is renowned for his approach to Sufism that centered on sharīʿa, knowledge, and sobriety (sahw). Through his many disciples, Junayd succeeded in disseminating his teachings across various regions, and his spiritual heritage later came to be known as the Junaydiyya school. Among the prominent members of Junayd's spiritual circle was Abû ʿAlî al-Rûzbârî. Considered part of the spiritual chains (silsilas) within the ʿAlawî traditions that trace their origins to ʿAlī ibn Abî Tâlib, al- Rûzbârî appears in the Sufi genealogies as a successor to Junayd. Nearly all classical Sufi sources refer to him, and many ṭabaqāt works dedicate independent entries to his life. These sources provide ample information not only about his personal life but also about his family background. Al-Rûzbârî was also known to participate in the gatherings of Sufis from differing spiritual orientations. In addition to his spiritual pursuits, al-Rûzbârî was a scholar well-versed in the Islamic religious sciences. Reports describe him as a memorizer of hadith (hâfiz), a refined poet, and a jurist of mujtahid rank with mastery in fiqh. Although born in Baghdad, he spent most of his life in Egypt, where he propagated both Junayd's teachings and his own mystical experiences. Al-Rûzbârî, who conveyed the Sufi path from sharīʿa to ḥaqīqa through the language of spiritual state (hâl), is known to have contributed extensively to nearly every aspect of Sufism. The presence of his sayings on Sufi etiquette (âdâb) in various classical texts indicates the probable existence of a now-lost work authored by him on this subject. Particularly noteworthy is al-Rûzbârî's place among the earliest Sufi voices in Egypt to emphasize the doctrine of divine unity (tawhîd), showing that tawhîd formed the foundation of his mystical understanding. Known for his constant self-reproach, al-Rûzbârî also appears to have been influenced by the Malâmati tradition. In this sense, he became one of the powerful exponents of Malâmatî thought in Egypt, a tradition that held great significance in the Sufism of Khurasan and Nishapur. Al-Rûzbârî was also among those early Sufis who played a pivotal role in the formation of distinct Sufi terminologies in the third century AH. According to him, Sufism is comprised of allusions (ishâra) and, therefore, remains inaccessible to those who are not spiritually prepared. Nevertheless, by offering definitions of terms that were not yet widely circulated among Sufis, he contributed to the intellectual development of Sufism. Furthermore, his symbolic and esoteric (ishârî) interpretations of certain Qur'anic verses reflect his engagement with the hermeneutical dimensions of Sufi thought,

underlining the need for further, multidimensional scholarly research on his legacy. The present study, which examines the life of Abū ʿAlī Rūzbārī, his Sufi milieu, and his understanding of mysticism, employs the method of document analysis.
Keywords: Sufism, Baghdâd, Egypt, Junayd al-Baghdâdî, Abû ʿAlî al-Rûzbârî.

GİRİŞ

Tasavvuf, bir mürşidin rehberliğinde modern eğitim tabiri ile "yaparak ve yaşayarak" öğrenilen, genel olarak tövbeyle başlayıp tevhitle son bulan mânevî bir hal ilmidir. Tasavvufun kendine ait kavramlarıyla, eserleriyle, kurumlarıyla sistemli hale gelmeye başlaması hicrî 3/9. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. Bu döneme tasavvufun teşekkül dönemi denebilir. Teşekkül dönemi hicrî ilk iki asrı kapsayan zühd döneminde bazı sûfîlerin çevresinde gelişen bireysel zühdî yaşantının, sistemleşerek okullaşmanın başladığı dönem olarak da değerlendirilebilir. Tasavvufî okul veya mektep şeklinde isimlendirilen bu yapılar; özellikle Bağdat, Şam, Mısır ve Nişabur'da kendini göstermiştir. Bununla birlikte teşekkül döneminde Hücvîrî'nin (ö. 465/1072 [?]) ortaya koyduğu tasnife göre ikisi bâtıl, onu hak olarak tabir edilen on iki tasavvufî fırka bulunmaktadır. Hücvîrî'ye göre makbul olan fırkalar: Rızâ görüşünü ön planda tutan *Muhâsibiyye*, melâmeti önceleyen *Kassâriyye*, sekr esasına dayalı *Tayfûriyye*, sahv merkezli *Cüneydiyye*, îsâr anlayışıyla *Nûriyye*, riyâzet ve mücâhedeyi temerküz eden *Sehliyye*, velâyet-nübüvvet meselesiyle *Hâkimiyye*, fenâ ve bekâ nazariyesiyle *Harrâziyye*, huzur ve gaybetle *Hafîfiyye* ve cem' ve tefrikayı derinlemesine işleyen S*eyyâriyye*'dir.[1] Zikredilen bu fırkalardan sekizi doğrudan ve dolaylı bir şeklide Bağdat'la irtibatlıdır.[2] Aynı şekilde Nicholson'ın kronolojik bir şekilde tasnif ettiği yetmiş sekiz tasavvuf ve sûfî tanımını yapan sûfîlerin ekseriyetinin Bağdat sûfîlerinden olması itibarıyla,[3] teşekkül döneminde tasavvufun kalbinin Bağdat'ta attığını söylemek yanlış olmayacaktır.[4]

Hicrî üçüncü asırda Bağdat'taki tasavvufî çevrenin nabzı tutulmak istendiğinde akla gelen ilk isim hiç şüphesiz Cüneyd-i Bağdâdî olacaktır.[5] Cü-

[1] Bu fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi için. bk. Ebû Ali Cüllâbî el-Gaznevî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb* (Kâhire: el-Meclisu'l-Alâ li's-Sekâfe, 2007), 2/403-497.

[2] Zafer Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", *Gümüşhane Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2017), 1-33.

[3] Tanımlar için. bk. Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 387-406.

[4] Ahmet T. Karamustafa, *Sufısm The Formative Period: Tasavvufun Oluşumu*, çev. Nagihan Doğan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 3.

[5] Süleyman Gökbulut, *Bağdat Tasavvufunun Lisânı: Cüneyd-i Bağdâdî*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 417.

neyd hem yaşadığı dönemde hem de sonraki yüzyıllarda tasavvufun lisânı, beyânı ve kalbi şeklinde tavsîf edilmiştir.[6] Bundan dolayı makale teşekkül döneminin en önemli mekteplerinden biri kabul edilen Cüneydiyye'nin[7] Mısır'daki sesi şeklinde ifade edilebilecek bir sûfîyi konu edinmektedir. Sözü edilen sûfî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvuf halkasının en önemli isimlerinden biri olan Ebû Ali Rûzbârî'dir. Onun hakkında bilgi veren tüm eserlerde Cüneyd'in ashâbından olduğu zikredilmektedir. Kendisi de hocalarını sayarken tasavvuf ilmindeki üstâdının Cüneyd olduğunu belirtmektedir.[8] Rûzbârî, yaşadığı dönemde birçok sûfînin mânevî terbiyesi altında yetişmiştir. Söz gelimi o, Ebü'l Hüseyin en-Nûrî'nin (ö. 295/908) ve Şam tasavvufunun öncülerinden İbnü'l-Cellâ'nın (ö. 306/918) sohbetlerinde bulunmuş, bununla birlikte Musûhî (ö. 260/874) ve Ebû Hamzâ Bağdâdî'den (ö. 269/880) de tasavvufî açıdan etkilenmiştir.[9] Dolayısıyla Rûzbârî'yi diğer sûfîlerden ayıran en önemli özelliklerden birisi tam da buradan hareketle farklı tasavvuf anlayışlarını kendisinde mezcetmiş olmasıdır. Yine Rûzbârî, Hz. Ali'ye kadar uzanan ve Aleviyye[10] şeklinde isimlendirilen nefsânî tarikatlar silsilesinde Cüneyd-i Bağdâdî'den sonraki halka kabul edilmiştir. Rûzbârî'nin silsilesin-

[6] Muhammed Celâl Şeref, *Dirâsâti fi't-Tasavvufi'l-İslâmî Şahsiyyât ve Mezâhib* (İskenderiye: Dâru'l-Mârifeti Câmiiyye, 1999), 235; Azîz es-Seyyid Câsim, *Mutasavvifetü Bağdâd* (Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Azbî, 1997), 152.

[7] Süleyman Uludağ, "Cüneydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/125.

[8] Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Ahmed Şerbâsî (Kahire: Kitâbu'ş-Şa'b, 1998), 123; Abdulkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 72; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, çev. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011), 334; Abdurraûf Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, thk. Abdulhamîd Salih Himdân (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs), 1/510; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Mahmûd Fahûrî (Haleb: Dâru'l-Mârife, 1970), 2/454; Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâr Sâder, 1977), 3/77; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Semʿânî, *el-Ensâb*, thk. Abdu'r-Rahmân (Hindistan: el-Fâruk'ul-Hadîs, 1977), 6/188; Celâlü'ddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara fî Târihi Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967), 1/400; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, thk. Nûreddîn Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1994), 51; Mustafa b. Muhammed el-Arûsî, *Netâʾicü'l-efkâri'l-ḳudsiyye fî beyâni meʿânî Şerḥi'r-Risâleti'l-Ḳuşeyriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/296.

[9] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Kuşeyrî, *Risâle*, 72; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/454; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 334; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/510; Hamevî, *Muʿcemü'l-Büldân*, 3/77; Semʿânî, *el-Ensâb*, 6/188; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara,* 1/400; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 51; Arûsî, *Netâʾicü'l-efkâri'l-ḳudsiyye,* 1/296.

[10] Süleyman Uludağ, "Aleviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/369-370; Semih Bekçi, *Yemen'de Tasavvuf (Bâ Alevî Tarikatı)* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 19-50.

de yer aldığı tarikatlar arasında Medyeniyye[11], Rifâiyye[12], Sâdiyye[13] ve Sühreverdiyye[14] vardır. Rûzbârî aynı zamanda çok yönlü bir sûfî olmasıyla da ilgili çeker. Zira fıkıh, hadis, edebiyat, nahiv gibi şer'î ilimlerle de kuvvetli bağı bulunmaktadır. Nitekim onun fıkıhta Ebu'l-Abbâs Süreyc'ten (ö. 306/918) ders aldığı ve döneminin en önemli Şâfiî fukahâsı arasında zikredildiği, edebiyatta Sâ'leb'den (ö. 291/904), hadiste de İbrahim el-Harbî'nin (ö. 285/899) rahle-i tedrisinden geçtiği hatta hadis hâfızı[15] olduğu rivayet edilmiştir.[16] Bu minvalde şöyle bir olay aktarılmaktadır: "Bir kişinin Abadan'a yolculuk yaptığı, bir mescide uğradığı ve orada bir yaşlı zatla karşılaştığı ve o yaşlı zatın ona ezbere bablarıyla birlikte iki yüzden fazla hadis aktardığı söylenmiştir. Daha sonra o yaşlı zatın kim olduğunu sorduğunda ise Ebû Ali Rûzbârî cevabını aldığını"[17] belirtmiştir. Bu rivayet onun hadis ilmindeki vukufiyetini göstermesi açısından önemlidir. Ülkemizde ve yurtdışında Rûzbârî'yle ilgili

[11] Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e nispet edilen Medyeniyye tarikatının silsilesi şu şekildedir: Ebû Saîd el-Endelüsî, Ebû Yaizzâ el-Mağribî, Ebü'l-Fazl Muhammed el-Bağdâdî, Ahmed el-Gazzâlî, Ebû Bekir en-Nessâc, Ebü'l-Kāsım el-Cürcânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Dâvûd et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hasan-ı Basrî-Hz. Ali. bk. Dilaver Gürer, "Medyeniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/348.

[12] Ahmed er-Rifâi'ye nispet edilen ve İslâm dünyasındaki ilk tarikatlardan biri olarak kabul edilen Rifâiyye'nin silsilesi şu şekildedir: Ebü'l-Fazl b. Kâmih el-Vâsıtî, Gulâm b. Türkân, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ali el-Acemî, Ebû Bekir eş-Şiblî; ikinci şeyhi vasıtasıyla Ebû Mansûr et-Tayyib, Ebû Saîd en-Neccâr, Ebû Ali el-Karmezî, Ebü'l-Kāsım es-Sundûsî (es-Sundurûsî), Ebû Muhammed Ruveym el-Bağdâdî ile Cüneyd-i Bağdâdî'ye varmakta, ondan da Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. bk. Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/99.

[13] Sa'deddin el-Cebâvî'ye nispet edilen tarikatın silsilesi babası tarafından Peygamberimize kadar ulaşmaktadır. Silsile şu şekildedir: Ebû Bekir en-Nessâc, Ebü'l-Kāsım el-Cürcânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali el-Kâtib, Ebû Ali er-Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Ali er-Rızâ, Mûsâ el-Kâzım, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn, Hüseyin b. Ali, Ali b. Ebû Tâlib, Hz. Muhammed (s.a.s.). bk. Hür Mahmut Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/387-388.

[14] Ebü'n-Necîb Sühreverdî tarafından kurulan Sühreverdîyye tarikatının silsilesi şu şekildedir: Ahmed el-Gazzâlî, Ebû Bekir en-Nessâc, Ebü'l-Kāsım el-Cürcânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali İbnü'l-Kâtib, Ebû Ali Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî. bk. Reşat Öngören, "Ebü'n-Necîb Sühreverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/35-36.

[15] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhîn et-Türkî (Riyad: Dâru Hicr, 1998), 15/86; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 5/535; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, thk. Abdu'l-Kadîr Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989), 4/118.

[16] Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd, Abdulbâkî Surûr (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1960), 145; Kuşeyrî, *Risâle,* 72; Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, thk. MustafaAbdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/348; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/188; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb* (Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1938), 1/480; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 13/344; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/454; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/535; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/86; Yûsuf b. Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-Zâhira fî Mulûk Mısr ve'l-Kahire* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1932), 3/247; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, 1/401; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/152; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118; Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâr*, 1/297.

[17] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/344; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/348; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/535; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/86; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118.

müstakil bir çalışma yapılmamış olup mevcut çalışmalar ansiklopedi maddelerinden ibarettir.[18] Mezkûr çalışmalar ilk olmaları hasebiyle önem arz etmektedir. Fakat bu çalışmalarda genellikle Rûzbârî'nin sûfî şahsiyetinden ziyade hayatıyla ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmayla konuya daha geniş perspektiften yaklaşılarak Rûzbârî'nin hayatı, akranları, hocaları, talebeleri ve tasavvufî görüşlerini incelenmiştir. Bu çalışmayla tasavvuf sahasına mütevâzı bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Tasavvuf klasiklerinde Rûzbârî'ye dair rivayetlerin yer aldığı en eski eser Serrâc'ın (ö. 378/988) *Lümâ*'sıdır. Serrâc eserinde Rûzbârî'den, konularına göre hatırı sayılır rivayette bulunmuştur. Serrâc'ın Rûzbârî'yle ilgili çokça rivayete yer vermesinin nedenleri arasında Rûzbârî'nin doğduğu yerin Tûs şehrine yakın bir konumda olması ihtimaller arasındadır. Kuşeyrî (465/1072) ise *Risâle*'sinde Rûzbârî'nin tercüme-i hâline yer vermiş ve farklı konularda da fazlaca rivayette bulunmuştur. Kuşeyrî'nin Rûzbârî'ye fazla atıfta bulunması hocası Ebû Ali Dekkâk'la (ö. 405/1015) ilgilidir. Zira Dekkâk'ın mânevî terbiyesi altında yetiştiği hocası Nasrabâzî'dir (ö. 367/977).[19] Nasrabâzî'nin feyz aldığı üstatları arasında ise Rûzbârî de vardır.[20] Meseleye bu silsile perspektifinden bakıldığında Kuşeyrî'nin Rûzbârî'ye eserinde çokça yer vermesi anlaşılır bir hal almaktadır. Yukarıda yer verilen bu iki tasavvuf klasiğinin dışındaki tasavvuf klasikleri de başvurulacak kaynaklar arasındandır. Bununla birlikte sûfî tabakâtına sıkça atıf yapılacaktır. Yer yer kendisinden faydalanılacak diğer eser türleri ise ensâb, büldân ve tarih kitapları olacaktır.

1. EBÛ ALİ RÛZBÂRÎ'NİN HAYATI, GÖRÜŞTÜĞÜ SÛFÎLER VE MÜRÎDLERİ

Ebû Ali Rûzbârî'nin adıyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Sülemî (ö. 412/1021) *Tabakâtu's-Sûfiyye*'de onun ismini "Ahmed b. Muhammed b. Kâsım b. Mansûr b. Şehriyâr b. Mühr zâzâz b. Fürgüdüde b. Kisrâ" olarak nakletmektedir.[21] Bazı kaynaklarda ise ismi Hassan b. Hemmâm şeklinde rivayet edilmiştir.[22] Rûzbârî'nin ismindeki ihtilaf "Ahmed b. Muhammed"[23] şeklinde mi yoksa

[18] Abdurrezzak Tek, "Rûzbârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/276; Dilaver Gürer, "Ebû Ali Rûzbârî", *Tarihte Müslümanlar*, ed. Mehmet Özdemir vd. (Ankara: Otto, 2021), 2/604; Sami Bayrakcı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 98; Abdulhamîd Medkûr, "Ebû Ali Rûzbârî", *Mevsûatu A'lâmi'l-Fikri'l-İslâmî* (Kahire: Meclisü'l-A'lâ eş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004), 742-743.

[19] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/377.

[20] Nasrabâdî'nin Rûzbârî'nin sohbetlerinde bulunması ve Ebû Ali Dekkâk'ın Nasrabâzî'ye intisâbına dair malumat için. bk. Kuşeyri, *Risâle*, 85; Recep Uslu, "Ebû Ali Dekkâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/112.

[21] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 122.

[22] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/344; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/86.

[23] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 122; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve*

"Muhammed b. Ahmed"[24] şeklinde mi olduğuyla ilgilidir. Fakat sûfî çevrelerde o doğduğu köye binaen "Rûzbârî" nisbesiyle meşhur olmuştur. Rûzbâr köyü adını Tûs'la Bağdat arasında geçen büyük bir nehirden almaktadır.[25] Rûzbârî'nin Bağdat'ta doğduğu köyün önceden Tûs sınırlarında yer aldığı daha sonra ise Bağdat sınırlarına dâhil edildiği ya da birbirlerine çok yakın olmalarından dolayı etkileşimin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Öte taraftan kaynaklarda Rûzbâr, Bağdat'a bağlı bir köy şeklinde zikredilmektedir. Rûzbâr köyünün önceden Tûs sınırlarında olması izlenimi hem ismin fonetiğinden hem de Rûzbârî'nin İran şahlarının soyundan yani Kisrâ'nın neslinden gelmesinden kaynaklanmaktadır.[26]

Rûzbârî'nin ailesiyle ilgili diğer sûfîlere nazaran doyurucu bilgiler bulunmaktadır. Nitekim eşinin adı Fâtıma Ümmü'l-Yemen olup zâhide ve seçkin hanımlar arasında yer almaktadır. Sülemî, *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât* adlı kendisini ibadete adayan kadın sûfîleri ele aldığı eserinde Rûzbârî'nin eşine müstakil bir başlık açmıştır.[27] Bununla birlikte Rûzbârî'nin kız kardeşi Fâtıma bnt. Ahmed de zâhide hanımlar arasında zikredilmektedir.[28] Kız kardeşinin isminden de görüleceği üzere babasının adının Ahmed olduğu anlaşılmaktadır.[29] Aynı şekilde babasının devlet kademelerinde görev aldığı zikredilmektedir.[30] Kız kardeşinin oğlu Ebû Abdullah b. Atâ b. Ahmed er-Rûzbârî de Şam tasavvufunun öncü isimleri arasında yer almaktadır.[31] İbn Atâ Rûzbârî'nin önemine binaen Sülemî *Tabakâtu's-Sûfiyye*'de, Ebû Nuaym (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ*'da, Kuşeyrî *Risâle*'de müstakil bir başlık açmış ve tasavvufa dair ondan rivayetlerde bulunmuştur. Rûzbârî'nin kız kardeşi ve yeğeninin Şam'da yaşaması vesilesiyle buraya ara ara gittiği ve Şam tasavvufunun önemli simalarından İbnü'l-Cellâ'nın sohbetlerine bu sayede iştirak ettiği söylenebilir. Rûzbârî, Mısır'a gidişini ise Bünân el-Bağdâdî'yle

Tabakâtü'l-Asfiyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 10/356; Kuşeyri, *Risâle*, 72; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 50; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 151; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ* (Hindistan: Merkezu Ehl-i Sünnet Berekâtü'r-Rızâ, 2001), 1/485.

[24] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/347; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/187; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/344; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/454; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/77; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, 1/401.

[25] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/187; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 1/479; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 50.

[26] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 333; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/510; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/77; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118; Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâr*, 1/297; Tağriberdî, *en-Nucûmü'z-Zâhira*, 3/247; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 151; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/86; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118.

[27] Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Zikrü'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-sûfiyyât: Kendilerini İbadete Adayan Sûfî Kadınlar*, çev. Ali Akay (İstanbul: İlkharf Yayınları, 2012), 94-95; Hatice Çubukcu, *Tasavvuf Hareketi İçinde Yer Alan Bayan Mutasavvıflar* (Samsun; On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 91-92; Mahmud Esad Erkaya, "Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtımâ'nın İsmini Taşıyan Bazı Velîler ve Karakteristik Vasıfları", *Edep Erkan* 5 (2024), 72.

[28] Sülemî, *Zikrü'n-nisve*, 111.

[29] Sülemî, *Zikrü'n-nisve*, 111.

[30] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 333; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/86;

[31] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 171-173; Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/383-384; Kuşeyri, *Risâle*, 86-88.

(ö. 316/928) ilgili olduğunu aktarmaktadır.[32] Yine onun Mısır'a gidip yerleştikten sonra da hem hocası Cüneyd'le hem de diğer arkadaşlarıyla mektuplaştığı bilinmektedir.[33] Onun vefat tarihiyle ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Bazı müellifler vefat tarihini 322[34] olarak kaydederken bazıları ise 323[35] şeklinde tavzih etmektedir. Bu ihtilaflarla birlikte Rûzbârî'nin hicrî 3. asrın son çeyreğinde doğduğu ve hicrî 4. asrın ilk çeyreğinde vefat ettiği söylenebilir. Rûzbârî'nin ölüm anındayken başının kız kardeşinin kucağında bulunduğu ve ruhunu teslim edeceği sırada gözlerini açarak "İşte semâların kapıları açıldı, cennetler de süslenmiş." dediği ve akabinde dudaklarından "Ulûhiyetine yemin ederim ki seni temâşa edene kadar hiçbir şeye severek bakmadım,[36] uzun bir ömrü seni bekleyerek geçirdim, bu gösterilenlerden dolayı senden vazgeçmem." sözleri döküldükten sonra vefat ettiği rivayet edilmiştir.[37] Bununla birlikte Rûzbârî Mısır'da vefat etmiş ve Karâfe mezarlığında Zünnûn el-Mısrî'nin (ö. 245/859 [?]) yakınlarına defnedilmiştir.[38] Öte yandan Rûzbârî'nin tasavvufî adâbı ihtiva eden bir eserinin olduğu ifade edilmekteyse de bu eser günümüze ulaşmamıştır.[39]

Rûzbârî'nin birçok sûfîyle aynı dönemde yaşadığı, irtibat kurduğu, sohbet ettiği, yolculuk yaptığı bilinmektedir. Kaynaklarda akranlarının zikredilmesinin nedeni büyük ihtimalle herhangi bir mecliste veya yolculukta mülâki olmalarından dolayıdır. Rûzbârî'nin akranı olan sûfîler arasında: Muhammed

[32] Rûzbârî olayı şu şekilde anlatmaktadır: "Mısır'a gidişim Bünân'la ilgiliydi. İbn Tolun'a doğruluğu tavsiye edince, onun aslanın önüne atılmasını emretmişti. Aslan onu kokladı, ama zarar vermedi. Aslanın önünden çıkarıldıktan sonra kendisine: "Aslan seni koklamaya başladığında kalbinden neler geçti?" dediler, şöyle dedi: "İnsanların aslan şenliklerine oyunlarına gidip gelmelerini düşünüyordum." dedi. Dolayısıyla Rûzbârî'nin arkadaşı Benân'ı sultana karşı savunmak için Mısır'a gittiği ve daha sonra orada ikâmet etmeye başladığı anlaşılmaktadır. bk. Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/324.

[33] Serrâc, *Lüma'*, 308, 309, 314.

[34] Kuşeyri, *Risâle*, 72; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 455; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, 1/401; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 50; Hayruddîn ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2006), 5/308.

[35] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/350; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/189; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmâil Merve (Beyrut: Dâru Sâdir, 1999), 1/294; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 1/480; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn* (Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967), 33.

[36] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 334.

[37] Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed b. Hargûşî, *Kitâbu Tehzîbü'l-Esrâr*, thk. İrfan Gündüz (İstanbul: Dâru Neşri Câmiatü İbn Haldûn, 2022), 2/702; Kuşeyri, *Risâle*, 337; Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn ve Ünsü'l-Müştâkîn*, haz. Gerhard Böwering-Bilal Orfali (Leiden: E.J. Brill, 2013), 448; Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2017), 897; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 51.

[38] Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 151; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/513.

[39] Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *et-Taarruf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 28; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/347; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/188; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 1/480; Zirikli, *el-A'lâm*, 5/309.

ez-Zekkâk,[40] Mansûr b. Abdullah,[41] Abdüsselam el-Muharrimî,[42] Bünân b. Hammâl,[43] Amr b. Sinân,[44] Ebu'l Hasan Utûfî,[45] Muzaffer Kırmîsînî,[46] Ebû Abbas er-Rakkî,[47] İbn Hafîf,[48] Ebûbekir Sâdân,[49] Ebûbekir Dükkî,[50] İbn Refî' Dımaşkî[51] gibi farklı coğrafyalarda yaşamış isimler yer almaktadır. Dolayısıyla Rûzbârî'nin tasavvufî perspektifinin geniş olduğu ve farklı tasavvuf anlayışlarına sahip sûfîlerle dirsek teması kurduğu söylenebilir. Bu durum Rûzbârî'nin tasavvuf ilmindeki konumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Öte yandan Rûzbârî'nin mürîdleri arasında da mühim simaların

[40] Zekkâk'ın Ebû Ali Rûzbârî'ye tövbenin ne olduğunu sorduğu, onun da "İtiraf, pişmanlık ve vazgeçmek." olarak cevap verdiği rivayet edilmiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123. Yine Rûzbârî'nin Zekkâk'ın kendisine fakr ehlinin ihtiyaç zamanı kendisine yetecek kadar verileni neden almadığını sorduğu, Rûzbârî'nin de ona verenden dolayı verilenden müstağnidirler şeklinde cevap verdiği söylenmiştir. bk. Serrâc, *Lüma'*, 74.

[41] Sülemî, Mansûr b. Abdullah'ın kendisine Rûzbârî'den "Allah'ın öyle dostları vardır ki amellerinden önce Allah onları dost edinmiştir, yine öyle kulları vardır ki amellerinden önce onları düşman bilmiştir. Mükafat ve cezalarını da amellerine göre vermiştir." rivayetini bildirdiğini ifade etmiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 124.

[42] Sülemî Ali b. Said'den, o da Muharrimî'den Rûzbârî'nin bir şiirini nakletmiştir. Muharrimî bu şiiri Rûzbârî'den duyduğunu ifade etmiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123.

[43] Rûzbârî'nin Bünân b. Hammal'la sıkça görüştüğü bilinmektedir. bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 66; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 512.

[44] Rûzbârî, Amr b. Sinân'a Sehl b. Abdullah'tan bir menkıbe naklet dediğini ifade etmiş, onun da "Tevekkülün alameti üçtür: Kimseden bir şey istememek, verileni reddetmemek, ele geçeni biriktirmemek." dediğini rivayet etmiştir. bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 200.

[45] Rûzbârî'nin Utûfî'yle ilgili bir gün çölde bir grupla yolculuk yaptıklarını ve ihtiyaçları oldukları ve yollarını kaybettikleri zamanlarda Utûfî'nin yüksek bir tepeye çıkıp kurt gibi uluduğunu, ulumayı duyan köpeklerin havlamaya başladığını ve Utûfî'nin havlayan köpeklerin yanlarına giderek ihtiyaçları olan şeyleri getirdiğini aktarmıştır. bk. Serrâc, *Lüma',* 274.

[46] Ebû Ali Rûzbârî'nin naklettiğine göre: Kırmîsînî yanında bir seyyidle birlikte Remle'ye gelmiş, her ikisinin de şehrin ileri gelenlerinin nezdinde büyük itibarı varmış. Bu itibarlarını kullanarak her şeylerini halka tasadduk ettiler. Artık kimse onların yüzüne bakmıyor, borç vermiyordu. Bu duruma düştüklerinde mânevî halleri düzelmişti. Zira onlar Allah için fütüvvete adım atmışlardı. bk. Serrâc, *Lüma'*, 253.

[47] Rûzbârî Rakkî'den şöyle bir kerâmet işittiğini söylemiştir. Rakkî Nahşebî'yle birlikte Mekke yolundayken bir kişi temiz bir su içmeyi arzulamış, o da topuğunu yere vurmuş ve soğuk su fışkırmış, daha sonra tekrar su arzu etmişler, tekrardan topuğunu yere vurmuş ve bu sefer beyaz bir kadehte soğuk su kendilerine ikram edilmiş ve bu su Mekke'ye gidene kadar soğuk bir şekilde hep yanlarındaymış. bk. Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyetü'l-Kübrâ*, thk. Abdu'l-Fettâh Muhammed Hulvî (Kahire: Dâru İhyâu'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1918), 2/314.

[48] İbn Hafîf'in Irak, Suriye ve Hicaz'a yaptığı seyahatlerde görüştüğü sûfîler arasında Rûzbârî'de vardır. bk. Tahsin Yazıcı, "İbn Hafîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/535-537.

[49] Sâdân'ın Cüneyd-i Bağdâdî'nin müritlerindendir. Aynı zamanda kaynaklarda Rûzbârî'nin akranı şeklinde kaydedilmiştir. Hatta o asırda sûfî taifesinden iki kişinin kaldığı beyan edilmiş, bunlardan birinin Mısır'da Rûzbârî diğerinin ise Irak'taki Sâdân olduğu rivayet edilmiştir. bk. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 319.

[50] Molla Câmî Dükkî'yi ele alırken onun İbnü'l-Cellâ'nın müridi olduğunu ve Cüneyd-i Bağdâdî'yle görüştüğünü söylemiştir. Ayrıca Rûzbârî'yle de akran olduğunu aktarmıştır. Bu itibarla Rûzbârî'yle mülâki olmalarının Şam'da İbnü'l-Cellâ'nın meclisinde olduğu sonucuna varılabilir. Bununla birlikte Serrâc, Rûzbârî'nin Dükkî'ye bir şiir yazdığını da aktarmıştır. bk. Serrâc, *Lüma'*, 320; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 538; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 322.

[51] Rûzbârî, Dımaşkî'de bir gece misafir olduğunu aktarmıştır. bk. Serrâc, *Lüma'*, 262.

yer aldığı görülmektedir. Bu sûfîler arasında: Ebû Ali b. Kâtip,[52] Nasrabâdî,[53] Vecîhî,[54] Ahmed b. Atâ,[55] Ahmed b. Ali Kerhî,[56] Muhammed b. Abdullah er-Râzî,[57] Sayrafî,[58] Zencânî,[59] Rebî b. Süleyman Kettân,[60] Ebûbekir er-Râzî[61] ve Ebû Abdullah Ebû'l-Kâsım el-Mukrî[62] bulunmaktadır. Rûzbârî'nin farklı tasavvufî muhitlerden talebelerinin olması ve tekrardan bulundukları yerlere giderek irşad faaliyetinde bulunmaları, onun tasavvuf anlayışının ve öğretilerinin mürîdleri aracılığıyla farklı bölgelere yayıldığını göstermektedir.

2. RÛZBÂRÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Rûzbârî'nin kültürlü bir ailede yetişmiş ve birçok sûfînin bulunduğu bir muhitte yaşamıştır. Fakat tasavvufa intisabıyla ilgili eserlerde pek fazla malumat yer almamaktadır. Tasavvufa intisabıyla ilgili sadece *Nefehât*'ta şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Cüneyd-i Bağdâdî'nin bir gün Ulu Camii'nde bir kişiyle konuşurken Rûzbârî'nin de tesadüfen orada olduğu, Cüneyd'in adama "Dinle be adam" dediği, Rûzbârî'nin de söylenileni üzerine alınarak durup onu dinlediği ve söylenen sözlerin onu etkileyerek gönlünde yer edip böylece her şeyini bırakarak tasavvufa intisap etmiştir.[63] Bu bilginin başka bir kaynakta yer almaması şüpheyle yaklaşılmasını gerekli kılsa da neticede Rûzbârî'nin Cüneyd'in tasavvufî terbiyesi altında yetişmesinden dolayı dikkate değer kabul edilebilir. Rûzbârî'ye dair eserlerde övgü dolu pasaj-

[52] Rûzbârî'nin sohbetlerinde yer aldığı ve "Şeriat ve hakikat ilimlerini kendisinde toplayan Rûzbârî'den başka kimseyi görmedim." Diyerek hocasından sitayişle bahsettiği rivayet edilmiştir. bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 76; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 530; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 334-336; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 386.

[53] Nasrabâzî'nin Rûzbârînin sohbet meclislerinde yer aldığı bilinmektedir. bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 85; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 544; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 361.

[54] Serrâc, *Lüma'*, 320; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/536.

[55] Rûzbârî'nin İbn Atâ'nın aynı zamanda dayısı olduğuna daha önce değinilmişti. Bu akrabalık bağı aynı zamanda mânevî terbiyeye de etki etmiştir. bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 86; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/536.

[56] Ebû Ali Kerhî Rûzbârî'den şöyle bir nakilde bulunmuştur: "İşin başı sonu, sonu da başı gibidir. Kim başlangıçta yapmakta olduğu şeylerden birini işin sonunda terk ederse yanılgıya düşer." Bu rivayetten Kerhî'nin Rûzbârî'nin sohbetlerine iştirak ettiği anlaşılmaktadır. bk. Serrâc, *Lüma'*, 525.

[57] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/536.

[58] Sayrafî'nin Mısır'da Rûzbârî'nin sohbetlerine katıldığı rivayet edilmiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 174; Süleyman Uludağ, "Sayrafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/216-217.

[59] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/536.

[60] Tasavvufî meselelerde Rûzbârî'den etkilendiği ifade edilmiştir. Vefat tarihinin (ö. 334/945) olduğu göz önünde bulundurulduğunda sohbetlerinden istifade ettiği söylenebilir. bk. Abdulkadir Şenel, "Rebî' b. Süleyman el-Kattân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/496.

[61] Ebûbekir er-Râzî Rûzbârî'den şöyle bir şey işittiğini söylemiştir: "Allah peygamberlere mucizeler göstermeyi nasıl farz kıldıysa velilere de kerametleri gizlemeyi farz kılmıştır. Bunun nedeni halkın fitneye düşmemesi içindir." bk. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 67.

[62] Rûzbârî'nin ashabından olduğu rivayet edilmiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 176; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 549; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 179.

[63] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 333.

lar yer almaktadır. Kız kardeşinin "Oğlum Ebû Abdullah sûfî değildir sadece salih birisidir. Fakat kardeşim Ebû Ali ise sûfîdir."[64] demesi, Rûzbârî'nin yakın çevresinde de saygınlıkla anıldığını göstermektedir. Bununla birlikte o eserlerde; şeyhlerin en zarifi, tarikat hakkında en alim olan kimse[65], mutasavvıfların civanmerti ve önderi, tasavvufun inceliklerine dair hoş sözlerin sahibi[66], fazilet ve anlayışın mihmandarı, yaşadığı dönemin öncüsü[67], şeyhlerin şeyhi[68], mücâhede meşakkatini çeken ve müşâhede hazinesini ihtiyar eden[69] kimse gibi terkiplerle anılmıştır.

Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin ifadesiyle "sûfî muhaddis" olmaktan ziyade "muhaddis sûfî" olmayı yeğleyenlerdendir. Sülemî ona isnad edilen hadislerden bahsetmektedir.[70] Bu itibarla Rûzbârî önce zâhiri ilimleri tahsil etmiş daha sonra ise tasavvufa yönelmiştir. Bu yönüyle, Serî es-Sakatî'nin (ö. 251/865), müridi olmak isteyen yeğeni Cüneyd'e tavsiye ettiği "Önce hadis öğrenen ol, sonra tasavvuf. Tersi olursa helak olursun." şeklindeki telkinin, mürşid-mürid ilişkisi bağlamında Cüneyd-i Bağdâdî ve Rûzbârî arasında da devam ettirildiği görülmektedir. Bu itibarla Rûzbârî'nin, şeriatten hakikate doğru yol yürüdüğü, başkalarının ise hakikatten şeriate döndüğü söylenmiştir.[71] Rûzbârî Cüneyd'in de etkisiyle sahv anlayışını esas alan bir tasavvuf anlayışı benimsemiştir. Kendisi şeriat ve ilmin önemiyle ilgili şöyle bir hadise anlatmaktadır: "Bir gün taharette vesveseye tutuldum, geceden güneş doğana kadar suda kaldım ve Allah'a müptela olduğum bu hastalıktan kurtarması için Allah'a dua ettim. Akabinde ise hatiften bir ses bana "Afiyet ilimdedir, şeriate bağlılıktadır." dedi."[72] Nitekim mürîdlerinden Ebû Ali b. Kâtip şeyhiyle ilgili "Ben şeriat ve hakikati kendisinde ondan daha iyi toplayan başka birini görmedim."[73] ifadeleriyle bu durumu izaha kavuşturmaktadır. Tasavvufun ciddiyetten ibaret olduğunu söyleyen Rûzbârî, "Bizim yolumuz ciddiyet yoludur, sakın ona şaka bulaştırmayın."[74] diyerek mürîdlerini uyarmıştır. Yine o tasavvufun bıçak sırtı olduğunu söylemiş ve atılan her adımın dikkatle atılması gerektiğine dikkat çekmiştir.[75] Onun tasavvuf anlayışındaki ciddiyeti, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevapta açık biçimde görülmektedir. Rivayete göre bir kişi "Bana çalgı helal-

[64] Sülemî, *Zikrü'n-nisve*, 111.
[65] Kuşeyrî, *Risâle*, 72; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 151; Arûsî, *Netâ᾽icü'l-efkâr*, 1/297
[66] Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 1/369.
[67] İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 51.
[68] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/188; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118.
[69] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 894.
[70] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123.
[71] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/188.
[72] Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 2/534; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 322.
[73] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/536.
[74] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Kuşeyrî, *Risâle*, 72.
[75] Serrâc, *Lüma*', 519.

dir. Çünkü ben hallerdeki değişimin bana tesir etmediği bir mertebeye çıktım." iddiasında bulunan bir kimse hakkında görüşünü sormuştur. O ise bu iddiayı kesin bir dille reddederek, "Evet, gerçekten de ulaşmıştır; fakat cehennemin en derin yerine," şeklinde son derece sert bir karşılık vermiştir. Muhatabına bu mukabelesi Rûzbârî'nin tasavvuf anlayışının temelinde ciddiyetin olduğunu gözler önüne sermektedir. Buna ilaveten Rûzbârî tasavvufu "Sevgilinin kapısından kovulsan bile diz çöküp ayrılmamak." şeklinde tanımlamaktadır.[76] Daha önce aktarılan ölüm anında dudaklarından dökülen ifadeler Rûzbârî'nin her dem Hakk'ın kapısında durduğunu ve bir lahza dahi ayrılmadığını ortaya koymaktadır. Yine ona göre tasavvuf, bulanıklıktan safvete yani duruluğa ulaşmaktır.[77] Aynı şekilde Rûzbârî kendisine sûfî kimdir diye soran birine "Sûfî sefâ üzere aba giyen, nefsine cefayı tattıran, dünyayı ardına atan ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yolunu tutan kimsedir."[78] sözleriyle mukabelede bulunmuştur. Dolayısıyla ona göre sûfî, özel bir kıyafete ihtiyacı olmayan, kıllet-i taam ehli, zühdü kendine vird edinen ve üsve-i hasene olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'i rehber edinen kimsedir. Rûzbârî'nin bir başka sûfî tanımı ise şöyledir: "Sûfî, hareketleri düşüncelerle gemleyen ve kaderin yanında sükûnet içinde olan kimsedir. Çünkü sûfî Allah'ın takdir ettiği kadar yumuşaklığa erişeceğini bilendir."[79] Bu meyanda Rûzbârî'nin mürîd tanımıyla sûfî tanımının paralellik arz ettiği görülmektedir. Ona göre mürîd, Allah'ın kendisi için irade ettiğinden başkasını irade etmeyendir. Murâd ise dünyada ve ukbâda, Hakk'tan başkasını irade etmeyen kimsedir.[80] Sûfî ve mürîd tanımındaki ortak vurgunun; sûfînin Hakk'ın kendisi için irade ettiğine ve takdirine rızâ göstermek olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan her ilmin olduğu gibi tasavvufun da içinde ince sır ve hakikatler barındıran birtakım kavramları vardır. Bu kavramlar sadece ehli tarafından anlaşılabilir bir hüviyettedir. Sûfîler sadece ehlinin anlayabileceği bu dile işaret adını vermişlerdir. Tasavvufu "işaret ilmi" şeklinde tanımlayan ilk sûfîlerden biri de Rûzbârî'dir. Ona göre tasavvuf ilmi işaretten ibarettir. İbareye ve ifadeye dökülünce gizlenmektedir.[81] Yine Rûzbârî işaretin, vecdle işaret edilen şeyin açıklandığını ve işaretin birtakım illetler barındırdığını ve bu

[76] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/104; Kuşeyrî, *Risâle*, 313; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 14; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 895; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 152.

[77] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/103; Kuşeyrî, *Risâle*, 313.

[78] Kelâbâzî, *Taarruf*, 18; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 895; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/189; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/349.

[79] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/104; Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd min Hasâisi Hikemi'l-İbâd fî Na'ti'l-Mürîd ve'l-Murâd*. thk. Muhsin Pûrmuhtâr (Tahran: Müessese-i Pejûheşî-yi Hikmet ve Felsefe-i Îrân, 1390/2011), 41.

[80] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 1/369; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 352, 525; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 896; Abdulkerim Çelenk, "Baba Tâhir'in Hayatı, Eserleri, Tasavvuf ve Seyr u Sülûk Kavramlarına Yaklaşımı", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2020), 55.

[81] Serrâc, *Lüma'*, 296; Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/473; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 24.

illetlerle hakikat arasında çokça mesafe olduğunu söylemiştir.[82] Rûzbârî'nin işarete dair bu tanımı ilk tanımının şerhi niteliğindedir. Zira işaret herhangi bir illet barındırdığında hakikatle önüne engel çekilmiş olur.

2.1. Rûzbârî'nin Tasavvufî Kavramlara Dair Görüşleri

Rûzbârî'nin hayatta olduğu dönem tasavvufî kavramlara dair sûfîlerin yoğunlukla söz söylediği bir zamandır. Rûzbârî de tasavvufî kavramların inşa sürecinde neredeyse her konuda kendi mânevî tecrübesine binaen söz söyleyen sûfîler arasında yer almaktadır. Rûzbârî'nin daha sonra sûfîlerin tasavvufî kavramların sınıflandırmada kullandıkları yöntemlerden biri olan "usulü'l-aşere" yani onlu tasnif içinde yer alan kavramlarla ilgili de tanımlamalar yaptığı görülmektedir. Rûzbârî'nin yaşadığı dönemde böyle bir sınıflandırmanın yapılmadığını söylemek gerekir. Aynı zamanda bu sınıflandırma sûfînin mânevî seyrindeki duraklar olarak da nitelenebilir. Bu kavramlar arasında; tövbe, sabır, şükür, havf ve recâ, fakr, haya, tevekkül, rızâ, muhabbet ve tevhid yer almaktadır. Tasavvufî makamların ilkinin tövbe olduğu genel kabuldür. Kişi hataya düştükten sonra hemen tövbe etmelidir. Rûzbârî'ye göre kişinin Allah'ın ihsan ettiği nimetlere bakarak tövbeyi terk etmesi aldanış alametlerindendir.[83] Bu itibarla ona göre kişi daim tövbe halinde olmalıdır. Aynı şekilde Rûzbârî tövbeyi; itiraf, pişmanlık ve vazgeçmek olarak tanımlamaktadır.[84] Onun tövbe tanımı üstadı Cüneyd'inkiyle paraleldir. Nitekim Cüneyd'e göre tövbe; nedâmet, kararlılık ve gayretten ibarettir.[85] Bununla birlikte ona göre kişi Allah'a karşı hakkıyla şükretmekten acizdir. Nitekim nimet şükrü gerektirir. O, "Her organımın bir dili olsa ve bununla verdiğin nimetler için şükretsem; bu benim şükrümün artmasından çok senin nimet ve ihsanının ziyadeleşmesine delalet eder. Zira nimetine şükretmeyi nasip etmen de bir nimettir."[86] sözüyle bu durumu dile getirmektedir. Bununla birlikte Rûzbârî, sabır ve şükür birlikteliğini savunan sûfîler arasındandır. O, kişinin rızâya ulaşmak için sabretmesi gerektiğini vurgulamakta, kemâle erişmek için ise şükretmenin önemine dikkat çekmektedir.[87] Öte yandan Rûzbârî, havf ve recânın kuşun iki kanadı gibi olduğunu ve her ikisinin dengede olduğu zaman kuşun kusursuzca uçabileceğini, birisi eksik olduğunda kuşun tam manasıyla uçamayacağını, her iki

[82] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/356; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 152.
[83] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/356; Kuşeyrî, *Risâle*, 72; Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâr*, 1/297.
[84] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123.
[85] Kuşeyrî, *Risâle,* 130.
[86] Kelâbâzî, *Taarruf*, 117.
[87] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/357.

kanadın eksikliğinde ise kuşun ölüme terk edileceğini söylemektedir."[88] Bu misaliyle Rûzbârî, havf ve recâ dengesinin önemini vurgulamaktadır. Ona göre havf Allah'tan başkasından korkamamak,[89] bu meyanda recâ ise O'ndan başkasından herhangi bir şey ümit etmemektir. Başkasından bir şey beklememek aynı zamanda kişinin dünyaya karşı müstağni oluşunu ifade etmektedir. Rûzbârî'nin fakr tanımını içinde recâyı da barındırmaktadır. Ona göre fakr, dünyevî hiçbir ihtiyaca yönelmemek ve tek ihtiyacın Allah olduğunu bilerek başkasının verdiklerini almamaktır.[90] Zira sûfî dünyaya karşı fakirdir. Fakirin de tek isteği ve ihtiyacı Hakk'tır. Rûzbârî'nin tevekkül anlayışı da fakr telakkisi gibidir. Zira o, "Eğer sûfî, beş gün aç kalınca "Ben açım" derse onu çarşıya götürün ve çalışıp kazanmasını söyleyin."[91] demiştir. Ona göre tevekkülün bir ayağını çalışmak oluştururken diğer ayağını ise sızlanmamak yani başa gelene rızâ göstermek teşkil etmektedir. Rızâ ona göre tasavvuf yoluna giren sûfînin başlangıç makamlarındandır. Muhabbet ise nihayet mertebelerindendir.[92] Bu itibarla muhabbet rızâdan daha üstündür. Rûzbârî, muhabbeti rızâyı da içine alacak şekilde "muvafakat" olarak tanımlamaktadır.[93] Yani muhabbet Allah'ın emrine ve nehyine uymak, başa gelene muvafık hareket etmektir. Ona göre muhabbet dairesine ancak bütün benlikten sıyrılarak girilmektedir.[94] Bu yönüyle Rûzbârî'nin muhabbet görüşünde Cüneyd'den etkilendiği söylenebilir. Nitekim Cüneyd de muhabbeti benlikten sıyrılmak ve sevgilinin sıfatlarına bürünmek şeklinde tanımlamaktadır.[95] Görüleceği üzere Ruzbârî, sûfînin kemâl yolculuğunda elde ettiği makamları ilmek ilmek dokumuştur. Bu mânevî seyirdeki ilk ve son basamak ise tevhiddir. Seyrü sülûkun ilk basamağının tövbe olduğu zikredilse de bu zâhiren ilk basamaktır. Zira sûfî tevhidi ayakta tuttuğu taktirde tövbesi anlam kazanmaktadır. Rûzbârî'ye göre tevhid; "Teşbihi red ve ta'tilin terk ettiğini ispat eden kalbin istikamet üzere olmasıdır."[96] Bununla birlikte tevhid, kulun Hakk'tan gayrı her şeyden sıyrılarak tecrîd ve tefrika[97] lisanıyla konuşmasıdır. Şayet tevhid ehli tecrîd lisanıyla konuşsaydı hakikat ehlinden kimse kalmaz hepsi ölürdü.[98] Bu itibarla Rûzbârî'nin tevhidi tasavvuf

[88] Kuşeyrî, *Risâle*, 169; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 46; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 895.
[89] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/248.
[90] Serrâc, *Lüma*', 74.
[91] Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, 66; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 111.
[92] Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 1/369.
[93] Kuşeyrî, *Risâle*, 350; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 199.
[94] Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif* (Kâhire: Mektebetü'l-Allâmiyye, 1939), 351; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 895.
[95] Kuşeyrî, *Risâle*, 350.
[96] Kuşeyrî, *Risâle*, 16; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 18; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 895.
[97] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/547; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 325.
[98] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 51; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 152.

anlayışının temeline oturttuğu ve hakiki tevhide ulaşmanın Allah'ı hakkıyla tenzih etmekten geçtiği söylenebilir. Rûzbârî'nin şu söylemi bu durumu desteklemektedir: "Eşya O'nun sayesinde fânî olmuşken, O'na nasıl şehadet edebilir. Eşya O'ndan ve sıfatlarından zuhûr etmişken O'ndan nasıl gaip olabilir. Allah'ı tenzih ederim ki bir şey ne O'na şahitlik edebilir ne de O'ndan gaip olabilir. Ne O'nun huzuruna varabilir ne de O'ndan uzaklaşabilir."[99] ifadesi Allah'ı hakkıyla tevhid etmenin yine O'nunla mümkün olduğunu göstermektedir. Bu örneğin aynı zamanda adı konulmamış bir vahdet-i vücûd terennümü olduğu söylenebilir. Tevhîd, Bağdat tasavvuf anlayışının temelini oluşturmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî tevhidi kelam alanından tasavvufî alana çeken ilk sûfîlerdendir.[100] Cüneyd'in tevhid görüşünde şeyhi ve dayısı Serî es-Sakatî'den etkilendiği açıkça görülmektedir.[101] Bu itibarla Rûzbârî üstadının tevhid öğretisini Mısır'a nakletmiş, orada tevhid ile ilgili söz söyleyen ilk sûfîlerden biri olmuştur.

Rûzbârî, hicrî 3. yüzyılda Horasan'da doğup gelişen "kınayanın kınamasına aldırış etmemek ve nefsi sürekli olarak kınamak" anlamına gelen melâmet anlayışını Bağdat'ta benimseyen sûfîler arasında zikredilmiştir.[102] O'nun melâmet anlayışı nefsin zelil edilmesine dayanmaktadır.[103] Nitekim dünyayı kazanmak nefsin zilletine boyun eğmek demektir. Aynı şekilde bir kez bile nefsine kıymet vererek bakmak, kâinatta hiçbir şeye ibret nazarıyla bakamayacak kadar kalbi köreltir.[104] Rûzbârî'ye göre nefis; sürekli olumsuzluğa sevk eden bir tabiat üzere yaratılmıştır. Kul edep üzere yaşamaya çalıştıkça nefis onu kötülüğe meylettirmeye çalışır. Kul ise nefse muhalefet etmeye çabalar. Kul ne zaman nefsi kendi arzusuna bırakırsa ona ortak olmuş demektir.[105] Buna ilaveten o, nefsi dinlemenin Allah'a ihanet etmek olduğunu dile getirir.[106] Rûzbârî kişiyi cehenneme götürecek üç şeyden bahseder. Bu aynı zamanda mânevî afetlere neden olan üç temel problemdir. Bunlar: Tabiat hastalığı, adet ve alışkanlık hastalığı ve kötü arkadaşlık hastalığıdır. Ona göre tabiat hastalığı haram yemektir. Adet hastalığı harama bakmak ve gıybet dinlemektir. Kötü arkadaşlık ise nefsin istediği her şeye uymak ve yerine getirmektir.[107] Aynı şekilde kalpte hikmetin yerleşmesine engel olan

[99] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 896; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 152.
[100] Ebu'l-A'lâ Afîfî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 153.
[101] Sülemî, Serî es-Sakatî'nin tercüme-i halinden bahsederken "Bağdat'ta tevhide dair söz söyleyenlerin ilkiydi" demiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 19.
[102] DİA, "Melâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/25-29.
[103] Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/357.
[104] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 152.
[105] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 377.
[106] Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 169.
[107] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 897.

şey de yine riyaset sevgisi ve nefsin rahatlığıdır.[108] Bu itibarla Rûzbârî sürekli kötülüğü emreden nefs-i emmârenin dizginlenmesi için bazı reçeteler sunar. Bu bağlamda nefsi tezkiye metotlarından ilki mücâhededir. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere onun mücâhede anlayışı nefse muhalefetle başlamaktadır. Nefis dizginlenince kalpte hikmet zuhur eder. Hikmet kalpte ikamet etmeye başlarsa kişi; yarattıklarında Allah'ın sanatını görmeye başlar, sır perdeleri açılıp her şey ayan beyan olur ve hakikatlerinin muamelesiyle karşılaşır. Hikmetin zuhûru ise kişinin sağa sola bakınmamasıyla anlaşılır. Bu sayede kişi sadece Hakk'ı nazar eder.[109] Sağa sola bakmamaktan iki şeyin kastedildiği söylenebilir. Birincisi Hakk'tan başkasına bel bağlamamak, ikincisi ise ayakucuna bakarak yürümektir. Bu husus daha sonra Nakşîliğin esaslarından biri haline gelecek "Nazar ber Kadem" anlayışının temeli olarak okunabilir. Aynı şekilde riyâzeti de önemseyen Rûzbârî, kişinin ancak şu üç şeyle kurtuluşa erip felaha kavuşacağını söylemektedir. Bu hususlar aç bir karın, kanaatkâr bir kalp ve dünyaya karşı fakr ehli olmaktır.[110] Bununla birlikte o, kişinin dil, kalp ve ruh birlikteliğiyle Hakk'ı zikretmesi gerektiğini savunmakta ve zikrin üç türünden bahsetmektedir. Yani onun zikri basitten mürekkebe doğru seyreden bir anlayış barındırmaktadır. Rûzbârî'ye göre dil ile zikreden on sevap, kalple zikreden yedi yüz sevap kazanır. Ruh ile zikredenin ise sevabının haddi hududu yoktur.[111] Burada verilen sayılar kesretten kinaye gibi algılanabilir. Esasında burada kalbin zikrinin dilin zikrinden üstün olduğu, ruhun zikrinin ise her ikisinden de üstünlüğü vurgulanmaktadır. Allah'ı çokça arzulayanlar zikir esnasında büyük bir tat alırlar. Bu halavet kurbiyete erişme arzularından dolayı verilmiştir.[112] Dolayısıyla onun tasavvuf anlayışında nefse tam bir muhalefet, mücâhede ve riyâzetin yer aldığı görülmektedir.

Rûzbârî, tasavvuf literatüründe sıkça kullanılmayan bazı ıstılahlarla ilgili tanımlamalarda bulunan ilk sûfîlerdendir. Bu ıstılahlar, tasavvufî literatürdeki orijinalliklerine rağmen sûfîler tarafından pek de kullanılmadığı görülmektedir. Savl bu kavramlardan biridir. Serrâc ve Sîrcânî'nin eserlerinde yer verdiği bir kavram olan savl sözlükte; serzenişte bulunmak, dil uzatmak gibi anlamlara gelmektedir. Serrâc, eserinde yer verdiği bu kavramı mürîd ve mütavassıtların, arkadaşlarında gördükleri kusurlar dolayısıyla onlara dil uzatmaları ve haklarında söz söylemeleri şeklinde tanımlamaktadır. [113] Bu-

[108] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 395.
[109] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 395; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 896.
[110] Arûsî, *Netâ ̇icü'l-efkâr*, 1/297.
[111] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 161.
[112] Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/357.
[113] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), "svl", 2/423.

nun akabinde ise Rûzbârî'nin şu rivayetine yer vermektedir: "Senin serzenişinden çekinen hayâ sahibi bir kimsenin, halini sana haber vermesi noktasında dil uzatman ve onun hakkında iddiada bulunmandır. Vukû bulan bu davranış makam olarak senin üstünde olan birine karşı yapılırsa utanmazlıktan, altındaki birine yapılırsa irfan yoksulluğundan, akranına karşı olursa ise edepsizlikten dolayıdır."[114] Bir başka kavram ise müsâmeredir. Müsâmere, Serrâc, Hargûşî ve Hücvîrî'nin tanımladığı kavramlar arasındadır. Bu itibarla müsâmere; Allah'la kulun gece görüşmesidir. Bu görüşmeden maksat gece yapılan dua ve ilticadır.[115] Rûzbârî ise müsâmereyi şiir inşâd ederek "gizlice sohbet etmek"[116] şeklinde tanımlamıştır. Bir başka kavram ise Serrâc ve Herevî'nin eserlerinde yer verdiği lahz kavramıdır. Sûfîler, gizlice yapılan ani bir bakışa lahz adını vermişlerdir.[117] Serrâc ise bu bakışın kalp gözüyle olduğunu söylemiş ve Rûzbârî'nin bir şiiriyle bu ifadesini desteklemiştir. Rûzbârî bu şiirinde lahzı "Ben O'nu mülahaza ettim, O da beni gördü."[118] ifadesinikullanmıştır. Rûzbârî'nin tanımladığı bir başka kavram ise sebeptir. Sebep tasavvufî ıstılahta Hakk ile halk arasındaki vâsıtalara verilen addır. Serrac, sebep kavramını Rûzbârî'nin "Sebeplerin mânevî makamların arasında duran ve güzel bir sonuca ulaşma vesile olan şeyler" mısrasında geçen şiirle irtibatlandırmaktadır.[119] Sebeple benzeşen bir diğer kavram ise vesâittir. Rûzbârî'nin tanımladığı bu kavram; Allah'la kulu arasında dünyevî ve uhrevî sebeplere verilen addır. Bu meyanda o vesâiti, Allah'ın arifler için rahmet kıldığını ve kendisini vesâitlere tercih etmeleri gerektiği söylemiştir.[120] Rûzbârî'nin üzerine söz söylediği kavramlardan bir diğeri gayndır. Gayn, dalgınlık, kalbin üzerinin perdelenmesi ve aynanın üzerinin buğulanması anlamlarına gelmektedir. Hargûşî eserinde gaynı müstakil bir başlıkla ele almış, ayet ve hadislerle kavramı açıklama yoluna gitmiştir.[121] Serrâc, Rûzbârî'nin "gayn, kalpteki şüpheleri öğrenmeye manidir."[122] beytiyle gayna; sûfînin mânevî seyrinde kalbin üzerinde bulunan ve terakkiye engel olan bir unsur şeklinde yaklaşmıştır. Rûzbârî'nin tanımladığı kavramlardan biri de "şuhh"tur. Şuhh, cimrilik anlamına gelmektedir. Bu itibarla

[114] Serrâc, *Lüma'*, 423; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 169-170.
[115] Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 2/625; Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/615.
[116] Serrâc, *Lüma'*, 426.
[117] Hâce Abdullâh el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, thk Ahmed Abdurrahîm es-Sâc, Tevfîk Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007), 151; Muhammet Nedim Tan, *Abdullah Ensâri Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sâd Meydân'ı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 437.
[118] Serrâc, *Lüma'*, 431.
[119] Serrâc, *Lüma'*, 435.
[120] Serrâc, *Lüma'*, 452.
[121] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/567-569.
[122] Serrâc, *Lüma'*, 451.

ona göre şuhhla sûfîlik yan yana bulunamaz. O bu durumu "Cimrilik sûfîye yaraşmaz."[123] sözleriyle dile getirmiştir.

2. 2. Rûzbârî'nin Tasavvufî Âdâba Dair Görüşleri

Tasavvuf edep, ahlak ve âdâbı içine alan bir ilimdir. Bu minvalde sûfîler âdâbı, Hakk'a götüren vâsıta olarak görmüş ve yolları gereği âdâba riâyet etmişlerdir. Daha sonra tasavvufî âdâba dair hem tasavvuf klasiklerinde başlıklar yer almış hem de sadece tasavvufî âdâbı ihtiva eden eserler kaleme alınmıştır. Rûzbârî, hayatını İslâm ahlakı ve âdâbına göre şekillendiren sûfîlerin başında gelmektedir. Tasavvuf klasiklerinde âdâp başlığı altında farklı konularda ondan rivayetlere yer verilmiştir. Esasında Rûzbârî kişinin edebi ayakta tutmaya memur olduğunu dile getirmektedir. Ona göre nefis kişiyi edepsizliğe sevk etmekte, sûfî ise nefsinin dediğinin tam tersini yapmakla mükelleftir.[124]

Rûzbârî kapısına kim gelirse ona uygun davranmayı edepten saymıştır. Bu meyanda ona göre kapıya gelen bir fakirse güzelce ağırlanmalıdır. Eğer kapıya gelen bir fakihse, ona soru sorulmalı ve bilgisinden faydalanılmalıdır. Şayet kapıya güzel Kur'an okuyan bir kârî gelirse o hemen imâmete geçirilmelidir.[125] Taberî bu rivayeti "Fukarâya Edep" başlığı altında yer verirken[126], Hargûşî ise "Yemek İkram Etme" başlığı altında incelemiştir.[127] Dolayısıyla her müellif kendi zaviyesinden meseleye yaklaşmakta ve Rûzbârî'den gelen rivayetleri bu doğrultuda irdelemektedir.

Serrâc'ın "Yemek, Toplantı ve Ziyafet Âdâbı" başlığı altında Rûzbârî'den nakiller yaptığı görülmektedir. Nitekim Rûzbârî yemek için toplanan dervişlerin ve fukarânın bulunduğu bir ortam gördüğünde hemen "*O dilediği zaman bunları bir araya toplamaya da kadirdir.*"[128] ayetini okuyup fakirler ve dervişlerin bir arada toplanması zuhurata vesiledir diyerek yine "*De ki: Rabbimiz bizi bir araya toplayacak ve sonra aramızda hak ile hükmedecektir.*"[129] ayetini eklerdi.[130] Serrâc'tan sonra Hargûşî'nin "Ziyafet Âdâbı" başlığı altında aşağıdaki ilk rivayete, Gazzâlî'nin ise *İhyâ*'da her iki rivayete "Yemek Âdâbı" başlığı altında yer verdiği görülmektedir. Nitekim Rûzbârî, dervişlere değer vermekte ve ikramda israfın olmayacağını hal diliyle göstermektedir. O'nunla ilgi şu misal bu durumu izaha yetecek mahiyettedir: "Nitekim o bir gün yük-

[123] Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 355.
[124] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/331.
[125] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 380; Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/384.
[126] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 380.
[127] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/384
[128] eş-Şûrâ 42/30.
[129] Sebe' 34/26.
[130] Serrâc, *Lüma'*, 243.

ler dolusu şeker satın almış ve helvacıları çağırarak şekerlerle ev gibi estetik bir helva yaptırmıştır. Daha sonra ise sûfîleri çağırarak istedikleri kadar yemelerini ve kalanını evlerine götürmelerini istemiştir."[131] Bu misal tasavvufta bir gelenek haline gelen zikirden ve sohbetten sonra tatlı bir şey ikram edilmesine güzel bir örnektir. Yine o misafir çağırınca edilen ikramların ve gösterilen hürmetin israf olmayacağını ifade sadedinde şöyle bir olay anlatmıştır: "Adamın biri bir ziyafet vermiş ve bin mum yaktırmış. Misafirlerden biri kendisine "İsrafa kaçmışsın" deyince o adamda "Eve gir, Allah'tan başkası için yaktığım mum varsa söndür" diyerek mukabelede bulunmuştur. Adam mumları söndürmek için içeri girmiş fakat hiçbir mumu söndürmeye muktedir olamamış ve dönüp gitmiştir."[132] Buna ilaveten Rûzbârî'nin fakirlere karşı yumuşak davranmayı kendine şiar edinmesiyle ilgili Serrâc, "Alıp Verme Âdâbı" başlığı altında şöyle bir olay aktarmaktadır. Rûzbârî bir gece Rebî' b. Dımaşkî'de misafir olarak kalmış ve o zaman diliminde ona Tusterî'nin "Gerçek fakirin alameti, istememek, verilirse reddetmemek ve biriktirip bekletmemektir." dediğini aktarmıştır. Daha sonra ondan ayrılacağı zaman Rebî'nin bir deste parayla gelip kendisine vermek istediği ve Rûzbârî'ye Tûsterî'nin sözünü hatırlatarak bineğinin kenarına sıkıştırdığı"[133] rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Rûzbârî'nin alıp-verme meselesinde âdâbın; istememek ve verilirse de reddetmemek şeklinde bir görüş benimsediği anlaşılmaktadır. Bir fakire bir şey verilirken de hassas davranan Rûzbârî verirken elinin fakirin elinin üzerinde olmamasına dikkat etmiştir. Zira infak ederken o parayı fakirinin avucunun içine koymayı doğru bulmamakta, kendi elinin altta olmasını tevazuya daha uygun görmektedir.[134] Bununla birlikte sûfîlerin riyâzet metotlarından biri olarak kabul edilen seferle ilgili Rûzbârî, mürîdlerin sefere çıkmadan önce şeyhlerinden izin almalarını uygun görmez. Zira sefere çıkmak için izin istemek ona göre bir nevi emri vaki yapmaktır. Esasında mürîdinin sefere çıkmasını haline göre şeyhi talep etmelidir.[135]

Tasavvufta lehine ve aleyhine üzerine çok fazla söz söylenen meselelerden birisi de semâdır. Rûzbârî tıpkı şeyhi Cüneyd gibi semâya ihtiyatla yaklaşmaktadır. Ona göre semâ yapan sûfînin elde edeceğiyle kaybedeceği şeyler müsâvidir.[136] Fakat vecde gelip de semâ yapan kimsenin sırrının müşâhede

[131] Serrâc, *Lüma'*, 245; Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/440; Ebû Hâmid et-Tûsî Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011), 3/86; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/153.
[132] Serrâc, *Lüma'*, 245; Gazzâlî, *İhyâ,* 3/86; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/510; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, 1/485.
[133] Serrâc, *Lüma'*, 262.
[134] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/349; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/344; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/455; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/86.
[135] Serrâc, *Lüma'*, 250; Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 1/403; Kuşeyrî, *Risâle*, 323.
[136] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/489; Kuşeyrî, *Risâle*, 369; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 2/653; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 897.

ve mükâşefeye açılacağını dile getirmiştir.[137] Bu doğrultuda o zorunlu olmadıkça semâya pek sıcak bakmamakta ve semânın ciddi bir iş olduğunu vurgulamaktadır.[138] Son tahlilde ona göre semâın âdâbı gerektiği zaman ve miktarınca yapılmasıdır. Rûzbârî'nin hem kendi ölümü hem de başkalarının ölümüyle ilgili rivayetleri "Ölüm Âdâbı"na en güzel misallerdendir. Nitekim Rûzbârî ömrünü Hakk yolunda ifnâ etmiş ve güzel bir şekilde vefat etmiştir. O, bir gün kendisine bir fakirin misafir olduğunu ve evlerinde vefat ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine fakiri defnedecekleri sırada yüzüne son bir kez bakarak mezara yerleştirmek istediğini ve mevtânın gözlerini açarak: "Bize ikram eden Hakk'tır. Sen en güzel ikram edenin yanında bana ikramda mı bulunmak istiyorsun?" dediğini söylemiştir. Bunun üzerine ölümden sonra hayat böyle bir şey olsa gerek dediğini, mevtânın da "Evet, ben hayattayım. Allah'a âşık olan ölmez ve güzel bir makam elde eder." diyerek gözlerini kapadığını rivayet etmiştir.[139]

2. 3. Rûzbârî'nin Bazı Ayetlere İşârî Yaklaşımları ve Şiir Terennümleri

Sûfîler herkesin bilmesini istemediği, içinde ince hikmet ve hakikatler barındıran birtakım bilgileri ehline aktarmak için kendi aralarında "gönül dili" olarak zikredilebilecek "işâret" dilini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu minvalde tasavvufa da ilm-i işâret adı verilmiştir. Rûzbârî, tasavvufun işaretten ibaret olduğunu söyleyen sûfîlerin ilklerindendir. Rûzbârî'nin yaşadığı dönemden itibaren sûfîler ayetleri gönüllerine doğan hakikatlerle açıklama yoluna gitmeye başlamışlardır. Daha sonra bu durum sûfîler arasında bir "İşârî Tefsir" geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayetlere tasavvufî kavramlar çerçevesinde işârî olarak yaklaşan sûfîler arasında Rûzbârî de yer almaktadır. Birkaç örnekle bu durumu açmak yerinde olacaktır. Ona göre "*En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin.*"[140] ayetindeki dua etmekten maksat Hakk'a karşı iştiyak duyan sûfînin hakikatleri ilâhî isimlerle idrak etmesini ifade etmektedir.[141] Rûzbârî bu ayeti, şevk çerçevesinde ele almıştır. Rûzbârî "*Onlar, yüceler yücesi bildikleri rablerinden korkar.*"[142] ayetini "Hakk'ın celâlinden korkmak."[143] veçhiyle havf kavramı ekseninde de-

[137] Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/504; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 283; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 897.
[138] Serrâc, *Lüma'*, 372; Kuşeyrî, *Risâle*, 376.
[139] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 452; Kuşeyrî, *Risâle*, 340. Yine Rûzbârî, Mısır'a gittiğinde halkın bir yerde toplandığını görmüş ve bunun sebebini sormuştur. Bunun üzerine oradakiler "Seni görmeye tamah eden bir kulun himmeti ne yücedir." beytini okuyan birinin sesini duyup sayha atan bir gencin vefat ettiğini söylemiştir. bk. Serrâc, *Lüma'*, 280; Kuşeyrî, *Risâle*, 338
[140] el-A'râf 7/180.
[141] Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 124; Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/357; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 152.
[142] en-Nahl 16/50.
[143] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/348.

ğerlendirmiştir. Rûzbârî'ye göre muhabbet, sıradan bir kavram değildir. Muhabbet, içinde her türlü iyilik ve güzelliği barındıran câmî bir ıstılahtır. Muhabbet aynı zamanda Hakk'a kurbiyet kurmanın ve O'nunla şereflenmenin adıdır.[144] Nitekim ayette "*Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*" buyrulmaktadır.[145] Yine Rûzbârî'ye göre "Rabbimiz Allah'tır" deyip de istikamet üzere yaşayanlar."[146] ayetindeki "istikamet"ten kastedilen "Başa gelene rızâ, belâlara sabır ve nimetlere şükür"dür.[147] "*O'na benzer hiçbir şey yoktur.*"[148] ayetini Rûzbârî, tevhid ekseninde değerlendirmiş ve Hakk'ın her türlü fikir, muhayyile ve tasavvurun dışında olduğunu bilmek şeklinde izah etmiştir.[149]

Sûfîlerin tasavvufî kavramları inşa ederken kullandıkları argüman ve referanslardan biri de şiirdir. Sûfîler şiiri hakikatin kendisini ifade etmek için kullanırlar. Nitekim şiirler sûfîlerin gönül terennümlerini ortaya koyar. Rûzbârî de zarif bir dile, latif bir belagata sahip şâir sûfîler arasında yer almaktadır. Tasavvuf klasiklerinin çoğunda Rûzbârî'nin şiirlerine tesadüf edilmektedir. Şiirlerin tamamına yer vermek konunun muhtevasını artıracağından dolayı şiirlerin tespit edildiği eserlere değinmekle yetinilecektir. Serrâc *el-Lum'a* eserinde sûfîlerin şiirlerine müstakil bir başlık açmış ve Rûzbârî'nin de şiirlerini aktarmıştır.[150] Sülemî *Tabakâtu's-Sûfiyye*'sinde Rûzbârî'nin tercüme-i halini anlatırken şiirlerinden de bahsetmiştir.[151] Sîrcânî de Rûzbârî'nin şiirlerine eserinin çeşitli yerlerinde farklı başlıklar altında yer vermiştir.[152] Rûzbârî'nin şiirlerine rastlanılan bir diğer müellif ise Taberî'dir. O Rûzbârî'ye müstakil bir pasaj açmıştır.[153] Tasavvuf klasiği olmamasına rağmen Bağdat çevresinde yetişen mühim isimleri aktarıldığı Hatîb Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında da Rûzbârî müstakilen ele alınmış ve bu başlık altında şiirlerine yer verilmiştir.[154] Bir tarihçi olarak tanınan Sem'ânî de Rûzbârî'den bahsetmiş ve şiirlerini aktarmıştır.[155] *Şezerâtü'z-Zeheb* adlı meşhur eserinde İbnü'l-İmâd da eserinde Rûzbârî'nin bazı şiirlerini rivayet etmiştir.[156] Rûzbârî'den bahseden bir başka İslâm tarihi müellifi de İbn Kesîr'dir. O, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde Rûzbârî'den kısaca

[144] Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 277.
[145] el-Mâide 5/54.
[146] Fussilet 41/30.
[147] İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 56.
[148] eş-Şûrâ 42/11.
[149] Kuşeyrî, *Risâle*, 16.
[150] bk. Serrâc, *Lüma'*, 320.
[151] bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 123-124.
[152] bk. Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 79, 154, 203, 204, 286.
[153] bk. Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 405, 408, 525.
[154] bk. Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/349.
[155] bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/189.
[156] bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/118.

bahsettikten sonra bir şiirine yer vermiştir.[157] Son olarak sûfî tabakât literatürü içinde değerlendirilen İbnü'l-Mülakkın'ın *Tabakâtu'l-Evliyâ*'sı,[158] Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ü[159] ve Münâvî'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*'si[160] Rûzbârî'nin şiirlerinin bulunduğu eserler arasındadır.

SONUÇ

Ebû Ali Rûzbârî'nin hayatıyla ilgili tasavvuf klasiklerinde, tabakât literatüründe, tarih ve ensâb kitaplarında çokça malumat bulunduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda Rûzbârî adından sıkça bahsedilen sûfîler arasındandır. Rûzbârî, çok yönlü bir sûfîdir. O hem zâhirî ilimleri kendisinde cem etmiş hem de farklı tasavvuf anlayışına sahip pek çok öncü sûfînin sohbetlerinde bulunmuştur. O Cüneyd-i Bağdâdî'nin tasavvufî öğretilerini Mısır'a taşımış ve çeşitli bölgelerdeki mürîdleri aracılığıyla bu görüşlerin farklı coğrafyalara da yayılmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda Rûzbârî farklı tarikatların silsilelerinde Cüneyd'den sonraki halka olarak yer almış ve bu yönüyle Cüneyd'in diğer halifelerinden ayrılmıştır. Bununla birlikte şeriatten hareketle bir tasavvuf anlayışı benimsemesi ve bu minvalde olaylara yaklaşması onun fârik vasıflarındandır. Bağdat tasavvufunun esasını teşkil eden tevhid görüşünü Mısır'a taşımış olması, onun bulunduğu muhitte tasavvufî anlamda tevhidi dile getiren ilk sûfîlerden olmasına zemin hazırlamıştır. O'nun tevhid görüşünün bir nevi vahdet-i vücûd terennümü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte nefsini sürekli kınayan bir tavır takınması Mısır'da Melâmî neşveyi benimseyen ilk sûfîlerden olduğunu gözler önüne sermektedir. Yine tasavvufî âdâba dair kendisinden pek çok rivayetin eserlerde yer alması onun tasavvufî âdâbı ihtiva eden bir eserinin olduğunu ileri süren müelliflerin görüşünü destekler niteliktedir. Son olarak Rûzbâri, hadis ilminde hadis rivayet eden bir muhaddis ve hadis hâfızı olarak zikredilmiş, fıkıh ilminde Şafii fukâhası arasında yer almış, edebiyat sahasında şiirlerine pek çok eserde tesadüf edilmiş, tasavvuf sahasında hemen hemen her konuda söz söylemiş ve birçok mürîd yetiştirmiş parmakla gösterilen mümtaz bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

Afîfî, Ebu'l-A'lâ. *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*. çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

[157] bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15/87.
[158] bk. İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 51-55, 57-58.
[159] bk. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 334.
[160] bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/512-513.

Ahmed, Halil. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hindavî. 1-4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Arûsî, Mustafa b. Muhammed. *Netâ'icü'l-efkâri'l-ḳudsiyye fî beyâni me'ânî Şerḥi'r-Risâleti'l-Ḳuşeyriyye*. 1-4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2017.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*. thk. MustafaAbdülkâdir Atâ. 1-7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn*. Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1967.

Bayrakcı, Sami. *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Bekçi, Semih. *Yemen'de Tasavvuf (Bâ Alevî Tarikatı)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.

Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*. çev. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.

Câsim, Azîz es-Seyyid. *Mutasavvifetü Bağdâd*. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Azbî, 1997.

Cebecioğlu, Ethem. "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 387-406.

Çelenk, Abdulkerim. "Baba Tâhir'in Hayatı, Eserleri, Tasavvuf ve Seyr u Sülûk Kavramlarına Yaklaşımı". *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2020), 36-63.

Çubukcu, Hatice. *Tasavvuf Hareketi İçinde Yer Alan Bayan Mutasavvıflar*. Samsun; On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

DİA. "Melâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/25-29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Erginli, Zafer. "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış". *Gümüşhane Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2017), 1-33.

Erkaya, Mahmud Esad. "Tasavvuf Tarihinde Hz. Fâtımâ'nın İsmini Taşıyan Bazı Velîler ve Karakteristik Vasıfları". *Edep Erkan* 5 (2024), 67-82.

Gazzâlî, Ebû Hâmid et-Tûsî. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. 1-7 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011.

Gökbulut, Süleyman. *Bağdat Tasavvufunun Lisânı: Cüneyd-i Bağdâdî*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Gürer, Dilaver. "Ebû Ali Rûzbârî". *Tarihte Müslümanlar*. ed. Mehmet Özdemir vd. 1-8 Cilt. Ankara: Otto, 2021.

Gürer, Dilaver. "Medyeniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/348. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hamevî, Yâkût. *Muʿcemü'l-Büldân*. 1-5 Cilt. Beyrut: Dâr Sâder, 1977.

Hargûşî, Ebû Saʿd Abdülmelik b. Muhammed. *Kitâbu Tehzîbü'l-Esrâr*. thk. İrfan Gündüz. 1-2 Cilt. İstanbul: Dâru Neşri Câmiatü İbn Haldûn, 2022.

Herevî, Hâce Abdullâh el-Ensârî. *Menâzilü's-Sâirîn*. thk Ahmed Abdurrahîm es-Sâc, Tevfîk Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007.

Hücvîrî, Ebû Ali Cüllâbî el-Gaznevî. *Keşfü'l-Mahcûb*. 1-2 Cilt. Kâhire: el-Meclisu'l-Alâ li's-Sekâfe, 2007.

Isfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. 1-10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhîn et-Türkî. 1-21 Cilt. Riyad: Dâru Hicr, 1998.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata. 1-19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Sıfatü's-Safve*. thk. Mahmûd Fahûrî. 1-4 Cilt. Haleb: Dâru'l-Mârife, 1970.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb*. thk. Abdu'l-Kadîr Arnaût. 1-11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989.

İbnü'l-Mülakkın. *Tabakâtü'l-Evliyâ*. thk. Nûreddîn Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1994.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb.* 1-3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1938.

Karamustafa, Ahmet T. *Sufısm The Formative Period: Tasavvufun Oluşumu*. çev. Nagihan Doğan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *et-Taarruf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Kuşeyrî, Abdulkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Medkûr, Abdulhamîd. "Ebû Ali Rûzbârî". *Mevsûatu A'lâmi'l-Fikri'l-İslâmî*. 742-743. Kahire: Meclisü'l-A'lâ eş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004.

Münâvî, Abdurraûf. *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*. thk. Abdulhamîd Salih Himdân. 1-2 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs.

Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*. 1-2 Cilt. Hindistan: Merkezu Ehl-i Sünnet Berekâtü'r-Rızâ, 2001.

Öngören, Reşat. "Ebü'n-Necîb Sühreverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/35-36. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdu'r-Rahmân. 1-13 Cilt. Hindistan: el-Fâruk'ul-Hadîs, 1977.

Sîrcânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan. *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd min Hasâisi Hikemi'l-İbâd fî Na'ti'l-Mürîd ve'l-Murâd*. thk. Muhsin Pûrmuhtâr. Tahran: Müessese-i Pejûheşî-yi Hikmet ve Felsefe-i Îrân, 2011.

Suyûtî, Celâlü'ddîn Abdurrahmân. *Husnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyetü'l-Kübrâ*. thk. Abdu'l-Fettâh Muhammed Hulvî. 1-2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâu'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1918.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. *Avârifü'l-Maârif*. Kâhire: Mektebetü'l-Allâmiyye, 1939.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Tabakâtü's-Sûfiyye*. thk. Ahmed Şerbâsî. Kahire: Kitâbu'ş-Şa'b, 1998.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Zikrü'n-nisveti'l-müteʿabbidâti's-sûfiyyât: Kendilerini İbadete Adayan Sûfî Kadınlar*. çev. Ali Akay. İstanbul: İlkharf Yayınları, 2012.

Şa'rânî. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Halil el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Şenel, Abdulkadir. "Rebî' b. Süleyman el-Kattân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/496. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Şeref, Muhammed Celâl. *Dirâsâti fi't-Tasavvufi'l-İslâmî Şahsiyyât ve Mezâhib*. İskenderiye: Dâru'l-Mârifeti Câmiiyye, 1999.

Taberî, Ebû Halef. *Selvetü'l-Ârifîn ve Ünsü'l-Müştâkîn*. haz. Gerhard Böwering-Bilal Orfali. Leiden: E.J. Brill, 2013.

Tağriberdî, Yûsuf b. *en-Nucûmü'z-Zâhira fî Mulûk Mısr ve'l-Kahire*. 1-16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1932.

Tahralı, Mustafa. "Rifâiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/99. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Tan, Muhammet Nedim. *Abdullah Ensâri Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve*

Sâd Meydân'ı. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Tek, Abdurrezzak. "Rûzbârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/276. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalîm Mahmûd, Abdulbâkî Surûr. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1960.

Uludağ, Süleyman. "Cüneydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/125. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. "Sayrafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/216-217. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Uslu, Recep. "Ebû Ali Dekkâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/112. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Yazıcı, Tahsin. "İbn Hafîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/535-537. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Yücer, Hür Mahmut. "Sa'deddin el-Cebâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/387-388. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hasan İsmâil Merve. 1-2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnaut. 1-23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Zirikli, Hayruddîn. *el-A'lâm*. 1-6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2006.